

СУТТЄВИЙ ВКЛАД У СВІТОВУ ЛІНГВІСТИКУ

Пропонована увазі читача книжка є першою виконаною в традиції трансформаційно-породжувальної граматики працею в лінгвоукраїністиці. Текст англійською мовою побачив світ ще 1982 року. Через понад тридцять років «Знаннєва семантика» виходить українською мовою, не втративши своєї наукової вартості. Цілий спектр завдань виконує сам факт появи книжки в українському мовознавстві, починаючи від розбудови модерних граматичних студій і далеко не завершуючи витворенням української термінології породжувальної граматики. Книжка призначена для лінгвістів-когнітивістів, кібернетиків.

Дисертацію і монографію Ю. Тарнавського присвячено дослідженню теорії семантики природної мови, з усіма її складниками: аналіз тогочасного стану справ, з'ясування наявних проблем, пошук та пропозиція шляхів їхнього подолання і дослідження запропонованих процесів розуміння природної мови.

На час досліджень Ю. Тарнавського домінували, сповідувані через Каца, Постала, Фодора, Джакендофа та багатьох інших, так звані, «розкладальні семантичні теорії», згідно до яких кожне речення розкладається на три окремі складники: фонетичне представлення, семантичне представлення і синтаксичні структури. Або, інакше: семантику визначали як опис мови мінус граматики, де опис мови постає як перелік правил, що лежать в основі лінгвістичних знань мовця, а граматики складає синтаксичну, морфологічну та фонологічну частини опису мови.

Основними принципами цього класичного підходу (класичний, оскільки сходить до грецької античності і панував над психологією, філософією та мовознавством протягом більшості ХХ сторіччя) до категоризації:

- категорії визначаються на основі необхідних і достатніх ознак;
- ознаки є бінарними;
- категорії мають чіткі межі (вважається, що світ поділено на класи предметів);
- всі члени категорії мають однаковий статус (немає різних ступенів входження в категорію);
- ознаки є елементарними (тобто далі не розкладаються);
- ознаки універсальні (в фонології це означає, що можна визначити фонему всіх мов універсальним набором ознак. В семантиці це мало б розумітися як наявність універсального набору концептуальних ознак);
- ознаки абстрактні (тобто абстраговано від окремих випадків);
- ознаки вродженні (це узгоджується із переконанням Н.Чомського, що концепти – як фонологічні, так і семантичні – вродженні). Найважливіші аргументи проти цих теорій узагальнено в таких положеннях:

1. Малоімовірно, що можна знайти помірно невелику кількість семантичних примітивів, на які можливо розкласти всі слова.
2. Малоімовірно, що семантичні примітиви мови, якщо такі існують, є універсальними.
3. Наслідки для слів і для їхніх розкладених відповідників різні, як це показано їхніми відповідними представленнями.
4. Значення семантичних примітивів ніколи не було визначено.
5. Психологічні дані, що підтримують розкладальну теорію, дуже слабкі, а деякі свідчать проти неї.
6. Розкладання як таке неспроможне відобразити всі семантичні відношення.

Додатково до цього з'ясовано, що усі семантичні представлення, пропонувані цими теоріями, стають лише перекладом з одного синтаксичного позначення на інше та не визначають, що є значення. Найважливішим із наведених зауважень є те, що жодна з теорій цього типу не дає визначення запропонованих примітивів, унаслідок чого ці теорії не є емпіричними.

Для подолання цих недоліків Ю. Тарнавський запропонував радикальне рішення – відкинути рівень семантичного представлення речення зі складу граматики, обмежившись в ній виключно синтаксичними структурами та фонетичним представленням. Одночасно із цим, замість видаленого непридатного компонента речення ним запропонована нова компонента мови – сховище інформації, база знань (*knowledge base*), що й дало назву

розвиненій теорії – знаннебазована теорія (*knowledge-based theory*), або знаннєва семантика (*knowledge semantics*).

Суттєвим доводом на користь нововведення видається твердження, що «цілком можливо, що інформація, отримана через посередництво мови, проходить такий самий оцінковий процес, як і інформація, отримана через органи чуття».

Втіленням знаннебазованої теорії є знаннєвий складник, який разом з індексувальним складником становлять семантичний складник в контексті зміненої розширеної стандартної теорії Н. Чомського.

Індексувальний складник згідно до своїх правил тлумачення та умов пов'язування формує на вході до знаннєвого складника індексовані поверхневі структури, доповнені слідами. Під «індексованими» розуміється, що всі анафоричні елементи в поверхневій структурі співіндексовані зі своїми попередниками.

Знаннєвий складник включає три підскладники: формування семантичної схеми, накладання семантичної схеми та логічний складник.

Ґрунтуючись на загальних міркуваннях щодо позитивної ролі лінгвістичної семантичної теорії, сформульовано основні вимоги до неї:

- уточнити роль синтаксичної структури речення в семантичному пояснюванні;
  - уточнити роль складових частин речення у встановленні його значення;
  - уточнити механізми, задіяні в процесі набування та розширення значення засобами мови.
- Для кожної з цих трьох вимог сформульовано процеси поведінки окремих підскладників знаннєвого складника. Згідно до Ю. Тарнавського, механізмами, що породжують значення всякого мовного висловлення, є:
- порівняння перекладеного речення з гаслами в базі знань і встановлення тотожності або відмінності;
  - вказування з гасла в базі знання на одне або більше гасел у ній, які воно означає;
  - копіювання тих вказівок для всіх вказаних гасел і поєднання їх в один список, який разом із слідом згаданого вище порівняння становить значення речення;

– додавання нових гасел до бази знання і вставлення або видалення матеріалу в них у разі нерозпізнаних і невідповідних елементів у реченні, що становить, відповідно, набуття та розширення значення.

Цілоком слухними є міркування Ю. Тарнавського щодо структури бази знань: вона відображається означальними статтями і є формою для всіх типів знань.

Виконано достатньо великий обсяг емпіричних лінгвістичних досліджень. Зокрема, досліджено суттєві питання знанневої семантики: пояснювання згідно зі знаннебазованою теорією різноманітних квантифікативних структур, трактування заперечення, сполучених елементів, нестверджуваних конструкцій, набуття та розширення значення та правил перекладання.

Оскільки і поверхневу структуру (синтаксичну схему), і вхідну семантичну схему можна представити як структурні дерева, правила перекладання запропоновано вважати тотожними з правилами замінювання (*rewrite rules*). Задля конкретизації розроблено множини правил трьох головних категорій:

1. Правила формування аргументів.
2. Правила формування предикатів.
3. Правила формування тверджень.

Підсумовуючи огляд праці Ю.Тарнавського, виконаної більш як 30 років тому, можна цілоком впевнено стверджувати, що завдячуючи своїй новизні й ґрунтовності вона й на теперішній час

не втратила своєї актуальності і корисності для розвитку як теоретичної, так і для практичної лінгвістики.

Звичайно, за минулі роки лінгвістика й лінгвістична семантика зокрема, не стояли на місці, з'явилися ґрунтовні праці щодо мовної здібності, аналізу значень мовних виразів, місця мови в еволюції людського інтелекту, розвитку комп'ютерних систем природномовного спілкування. Але ці праці в жодній мірі не спростовують основні результати досліджень Ю. Тарнавського.

Погляд на лінгвістичну семантику, сповідуваний Ю. Тарнавським, навіть поширюють на інші складові мови на підставі гіпотези, що пояснює мовну здібність людей еволюцією до мовних структур головного мозку.

Загалом, праця Ю. Тарнавського є суттєвим вкладом у світову лінгвістику, вона займе достойне місце в україномовній лінгвістичній літературі. На її основі може бути розроблено повноцінну навчальну дисципліну лінгвістичного профілю та використано у розробках комп'ютерних систем природномовного спілкування.

О.П. КУРГАЄВ,
доктор технічних наук, професор, Лауреат державної премії України в галузі науки і техніки, провідний науковий працівник Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова НАНУ

НОВІТНЯ НАУКА ДЛЯ ПІЗНАННЯ БУТТЯ

З 2007 року в науковому просторі України виділилася ціла галузь знань (сім спеціальностей), які об'єднані в окремий дифузний континуум «соціальні комунікації». У журналістичнознавчому та соціологічному аспектах ця специфічна дефініція осмислена в ґрунтовних працях В. Ільганаєвої, В. Конецької, В. Різуна та ін.

У цьому переліку спеціальностей особливе місце займає соціальна інформатика (27.07.07), яка виникла як наслідок глобалізаційно-синергетичних змін у суспільстві, яке, за висловом М. Маклюєна, стало «глобальним селом». Вона уособлює відповідність часу, в якому виробляються нові критерії наукового пояснення людського буття. З цього погляду соціальна інформатика в суспільстві постає як органічна, самостійна дисципліна, яка в

майбутніх журналістів формує правильний підхід до розуміння суті різноманітних явищ та процесів у світі, їхнього впливу на розвиток суспільних інститутів. Ці знання мають застерегти представників цієї публічної професії від помилкового вибору, навчити відповідальності за власне слово, промовлене в ефірі чи оприлюднене в друкованому ЗМІ.

Саме цю ідею сповідує автор чи не єдиного в Україні навчального посібника «Соціальна інформатика» Олег К. Романчук, доцент факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, шеф-редактор часопису «Універсум». На теренах української комунікативістики це продуктивна спроба докорінно довести абсолютний зв'язок усіх систем у природному середовищі як основи буття.

У п'ятнадцяти розділах цієї вмотивовано структурованої книги, цікавої в поліграфічному виконанні, яка може претендувати на підручник, автор формує картину світу кризь змістові характеристики інформації. Цікавою в популярному плані й разом з тим глибоко науковою є думка про можливість «зчитування» інформації з природного середовища. Відомий журналіст і науковець слушно звертає увагу на те, що «ми лише починаємо здогадуватись, що живемо у напручуд складному, самоорганізовувальному світі, пронизаному ще не відомими нам каналами-комунікаціями, якими стримують потоки енергії та інформації, а homo – лише крихка частина реальності, якою пов'язана невидимими інформаційними нитками в загальній гармонії Космосу».

Заслуговує на увагу наукове трактування інформації як багатоаспектного поняття, тому що «досі в науці не знайдено його достатньо загального визначення». Олег К. Романчук логічно й переконливо показує зв'язок інформації з різними дисциплінами: математикою, фізикою, біологією. Автор зосереджує увагу на думці, що інформація змінює мислення людини, її світосприйняття, результати її діяльності. Цей умовивід дозволяє вмотивувати виникнення інформатики як новітньої комплексної дисципліни, яка ставить за мету збереження людських цінностей.

Олег К. Романчук досліджує питання впливу інформації на мозок людини XXI століття та сприйняття її первісною людиною. Автор простежує певні етапи еволюції проблеми. Адже суть питання полягає «...не в обсязі інформації, яку ми можемо поглинути, а більше у самопізнанні цілей і меж знань».

Дослідник своїми судженнями доводить рушійну роль інформаційних знань, які, потрапивши до злочинців, несуть загрозу для громадянського миру й порядку. Внаслідок безвідповідального, аморального використання інформації людство може зазнати колапсу. Авторське «надзавдання» цього серйозного видання з попереджувальним ефектом Олег К. Романчук успішно виконав. Воно спонукатиме майбутніх журналістів до пошуку істини в безмежному інформаційному Космосі, до пізнання себе й світу.

Своїй появі видання завдячує і фінансовій допомозі Фондації ім. Івана Багряного (США).

Валентина ГАЛАЦЬКА,
докторант Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка

Лариса ПОРЦЕВА,
інженер з мікроелектроніки

